

એકમ-8

વાઙ્મયસૂચિગત નોંધના માળખાઓ માટેના માનક :
આઈએસબીડી, માર્ક ૨૧, સીસીએફ માળખું
STANDARDS FOR BIBLIOGRAPHIC RECORD
FORMATS : ISBD, MARC 21, CCF STRUCTURE

રૂપરેખા :

- 8.0 ઉદ્દેશો
- 8.1 પ્રસ્તાવના
- 8.2 વાઙ્મયસૂચિગત નોંધ (દસ્તાવેજ)નું સ્વરૂપ
 - 8.2.1 ઈન્ટરનેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ બિબ્લિયોગ્રાફિક ડિસ્ક્રીપ્શન (આઈએસબીડી)
- 8.3 યંત્ર વાંચી શકે તેવી નોંધનું સ્વરૂપ
 - 8.3.1 માર્ક સ્વરૂપ
 - 8.3.2 માર્ક નોંધનું માળખું
- 8.4 યુનિમાર્ક
 - 8.4.1 યુનિમાર્કના વિશિષ્ટ કાર્યો
- 8.5 કોમન કોમ્યુનિકેશન ફોર્મેટ (સીસીએફ)
 - 8.5.1 સીસીએફ નોંધનું માળખું
- 8.6 ભારતીય માનક
- 8.7 સારાંશ
- 8.8 જાતે ચકાસોના ઉત્તરો
- 8.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 8.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

8.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES) :

આગળના એકમમાં તમે વિવિધ પ્રકારોની માહિતી સ્ત્રોત વિષેના વાઙ્મયસૂચિય વર્ણનો વિષે શીખ્યા છો. કમ્પ્યુટરીકરણના સંદર્ભમાં, નોંધના માળખા માટેની જરૂરિયાત ઊભી થઈ છે. આ એકમમાં આપણે યંત્ર વાંચી શકે તેવી નોંધના માળખા વિષેના મહત્વપૂર્ણ માનકો માટેની ચર્ચા હાથ ધરીશું. જે વિવિધ એજન્સીઓ થકી પ્રાપ્ય અને વિકસાવેલ છે.

આ એકમ વાંચ્યા પછી, તમે નીચેની બાબતો જાણશો.

- ◆ વાઙ્મય નોંધના માળખાઓ અને તેઓનો વિકાસ સમજશો.
- ◆ માર્ક, યુનિમાર્ક અને સીસીએફ વિષે શીખશો.

8.1 પ્રસ્તાવના (INTRODUCTION) :

કમ્પ્યુટરીય વાઙ્મય સૂચિગત માહિતી પદ્ધતિ નોંધો ધરાવે છે જે માહિતી સ્ત્રોતોની વાઙ્મય સૂચિગત વિગતોનો સંગ્રહ છે. જ્યારે પરંપરાગત પરિસ્થિતિની સાથે સરખામણી કરવી હોય તો દસ્તાવેજ એ સૂચિમાંથી સરખી નોંધો એ વાઙ્મયસૂચિગત અથવા પ્રલેખયાદીમાંની નોંધ રૂપે હોય છે. સ્વયં સંચાલિત પદ્ધતિમાં બહુહેતુ ધરાવતી એક જ નોંધ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમાંથી વધારાની નોંધો સર્જતી હોય છે. સૂચિ સંલેખોમાંના વિભાગો અથવા વિસ્તારોની બરાબર હોય છે. ક્ષેત્ર એ ઘણા મોટા ક્ષેત્રો ધરાવતું હોય છે. ઉદાહરણ રૂપે, પ્રકાશનાદિ વિગત એમાં સ્થળ, પ્રકાશકો અને વર્ષ એ ક્ષેત્રો છે.

માનવશ્રમિક પદ્ધતિઓથી એ જુદાં છે, યાંત્રિક પદ્ધતિઓમાં ક્ષેત્રો એ યુસ્ત ક્ષેત્રોમાં અને પરિવર્તનશીલ ક્ષેત્રોની વચ્ચેનો ભેદભાવ પારખી શકે છે. નિશ્ચિત કરેલ ક્ષેત્રની લંબાઈ પહેલેથી નિર્ધારિત હોય છે

અને તેથી પહેલેથી નક્કી કરેલ સંખ્યાથી વધુ અક્ષરોને તેનામાં સમાવેશ કરતું નથી. બીજી તરફ પરિવર્તનશીલ ક્ષેત્રોની લંબાઈ તે વધુ પડતાં ડેટાઓને સમાવવાને જરૂરિયાત પ્રમાણે વિસ્તારી આપે છે. દરેક ક્ષેત્રના આરંભે આવા કિસ્સામાં માર્કર અથવા ટેગ્સ સૂચિત કરેલાં હોય છે. ટેગ્સ એ પરિવર્તનશીલ ક્ષેત્રની ઓળખ આપવાને ઉપયોગમાં લેવાય છે. રેકર્ડ એ નિશ્ચિત ક્ષેત્રો અથવા પરિવર્તનશીલ ક્ષેત્રો અથવા બેઉના સંયોજનવાળું હોય છે.

માળખું એ દસ્તાવેજમાંના ડેટાની રજૂઆત માટેની ગોઠવણી સાથે સંબંધિત હોય છે. વિશિષ્ટ પદોમાં રેકર્ડના માળખાને વિષયવસ્તુ અને સંજ્ઞાકનનો ઉલ્લેખ કરે છે. માળખું એ રેકર્ડમાં બેઉ પ્રકારોના ક્ષેત્રોને આધારભૂત માળખું પૂરું પાડે છે. જે મશીન પ્રક્રિયાને અનુકૂળ આવતી હોય છે. તે માહિતીનું સ્થળાંતર કરવા માટે અસરકારકપણે કાર્યક્ષમ છે. વિષયવસ્તુ એ ડેટાના સંદર્ભે રેકર્ડમાંના જુદાં જુદાં વર્ણક્ષેત્રો અને પેટા વર્ણક્ષેત્રો ધરાવે છે. અક્ષરોનું પ્રતિનિધિત્વ એ અંકોમાં સંજ્ઞાકિત છે.

8.2 વાઙ્મયસૂચિગત રચના માટેના માનકો (STANDARDS FOR BIBLIOGRAPHIC RECORD FORMAT):

નોંધની રચના શૈલીનું માનકીકરણ એ ઉપર દર્શાવેલ ત્રણ માળખા બાબતે એ રાષ્ટ્રીય, પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે માનકીકરણ કરવાને સૂચિત કરે છે. નોંધ રચનાની શૈલીની ડિઝાઈન અને અમલીકરણનું ધોરણ એકરૂપતાની ખાતરી આપે છે જે બધી જ વાઙ્મયસૂચિય એજન્સીઓ કે જે માહિતી સ્થળાંતર સાથે સંકળાયેલી છે તે બધાને સ્વીકાર્ય બને છે જે ઘણું જ આવશ્યક છે.

પાશ્ચાત્યભૂમિકા :

નોંધની રચના શૈલીનું માનકીકરણ એ વાઙ્મયસૂચિ યાદીઓ હાથ વડે લખી તૈયાર કરવાનો આરંભ 1960ના દાયકાથી શરૂ થયો હતો. એ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધ ધરાવે છે. 1961માં પેરિસમાં સૂચિકરણના સિદ્ધાંત ઉપર આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ ભરાઈ હતી. જેના દ્વારા વાઙ્મયસૂચિઓ અને સૂચિગ્રંથોમાંની નોંધો માટે કર્તા અને આખ્યાનામના મથાળા માટેના ધોરણો નિશ્ચિત કરી આવ્યા. આ પરિષદને ઈફલાએ પુરસ્કૃત કરી હતી. એ એવા માધ્યમથી કે વિશ્વ સમગ્રમાં સૂચિસંહિતાની રચનામાં માર્ગદર્શન આપીને પાયાના સિદ્ધાંતોનું પ્રદાન કરે. પેરિસ સિદ્ધાંતો એ ચોક્કસ રાષ્ટ્રીય સંહિતાઓ ઉપર પ્રભાવ પાડ્યો હતો. ગમે તેમ મથાળાઓમાં રહેલા તફાવતો અસ્તિત્વ ધરાવતી વિવિધ સૂચિઓ અને વાઙ્મયસૂચિઓમાં ચાલુ રહ્યાં હતા અને માહિતી આંતરિક પરિવર્તનના માર્ગમાં ઊભી રહી. નોંધની રચના શૈલીના માનકીકરણ માટેના મુખ્ય પ્રયત્નો આઈએસબીડીના વિકાસમાંથી આરંભ થયો હતો.

8.2.1 ઈન્ટરનેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ બિબ્લિયોગ્રાફિક ડિસ્ક્રીપ્શન (આઈએસબીડી) (International Standard Bibliographic Description) (ISBD)

પ્રથમ આઈએસબીડી મોનોગ્રાફ ઉપરથી શરૂ થયેલ. ત્યારપછી આઈએસબીડીઓ વિકસ્યા. તેમાં આઈએસબીડી(જી) સહિતના સંખ્યાબદ્ધ વિકસ્યા. આ પાઠ્યક્રમના સાતમાં એકમમાં આ વિકાસની વિગતે ચર્ચાઓ કરી હતી.

1973માં આઈએસબીડી(એમ)ના પાઠને ઘણી બધી રાષ્ટ્રીય વાઙ્મયસૂચિઓએ સ્વીકાર કર્યો હતો અને મૂળ અંગ્રેજી પાઠના અન્ય ભાષાઓમાં અનુવાદો કરવામાં આવ્યા હતા. ત્યારપછી એવી ખાતરી થઈ હતી કે મુદ્રિત શબ્દો એ માત્ર પ્રલેખીય સંદેશા મોકલવા માટે એક માત્ર સાધન નથી, જો કે વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓની પ્રત્યાયનની આવશ્યકતા/જરૂરિયાતોને પૂરી પાડે છે અને તે પુસ્તકો સિવાયની અન્ય પ્રલેખીય સામગ્રીઓ માટે વર્ણનાત્મક માળખાનું માનકીકરણ માટેની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હતી. પરિણામે આઈએસબીડી (એનબીએમ) અ ગ્રંથેતર સામગ્રીઓ માટે આંતરરાષ્ટ્રીય માનક વાઙ્મયસૂચિ વર્ણન 1977માં પ્રકાશિત કર્યું હતું.

“આ આઈએસબીડી યંત્ર વાંચી શકે તેવી ડેટા ફાઈલોને આવરી લેતી વ્યવસ્થા ધરાવતી હતી. ગમે તેમ, જ્યારે આ આઈએસબીડી (એનબીએમ)નું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું. તદ્દુપરાંત આઈએસબીડી (સીએમ), આઈએસબીડી (એમ), અને આઈએસબીડી (એસ) સાથે આઈએસબીડી રિવ્યુ કમિટિની રચના ઈફલા દ્વારા 1982માં રચવામાં આવી હતી. એ કમિટિમાં એવું નક્કી થયું હતું કે

વાઙ્મયસૂચિય નોંધના માળખાઓ માટેના માનક : આઈએસબીડી, માર્ક ૨૧, સીસીએફ માળખું
Standards For Bibliographic Record Formats : ISBD, MARC 21, CCF Structure

વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં ઝડપથી વિકસતા એવા કમ્પ્યુટર ફાઈલો (આઈએસબીડી (ઈઆર), 1977 માટે વિચારણા હાથ ધરવામાં આવી હતી.” નાના કમ્પ્યુટરના કાર્યક્રમો અને ડેટા ફાઈલો માટેના વિકાસ સાથે માધ્યમનું સ્વરૂપ વધુ જટીલ બન્યું; વધારામાં આ પરિવર્તન એ ગ્રંથાલય સંગ્રહમાં વિશાળ પાયા ઉપર અન્ય સામગ્રીઓની તુલનામાં ભૌતિકરૂપે વધુ વ્યાપકપણે પ્રલેખો ઉમેરાતા હતા. આ કારણે વાઝમયીસૂચિ નિયંત્રણ તેઓ માટે જરૂરી બન્યું હતું. એને પરિણામે, આઈએસબીડી (સીએફ) કાર્યકારી જૂથની સ્થાપના 1986માં કરવામાં આવી હતી. આઈએસબીડી (સીએફ)ની પ્રથમ આવૃત્તિ ઔપચારિકપણે પ્રગટ કરવામાં આવી હતી.

ક્રિયાશીલ બહુવિધ માધ્યમોના ઉદ્ભવને પરિણામે, ઓપ્ટિકલ ટેકનોલોજીના વિકાસની સુલભતા રિમોટ ઈલેક્ટ્રોનિક સંસાધનો ઉપર ઈન્ટરનેટ અને વર્લ્ડ વાઈડ વેબ એ વીજાણ્વીય સંસાધનોના ઉત્પાદનોની સુલભતાને લઈને એવું અનુભવ્યું હતું કે આઈએસબીડી (સીએફ)ના આ પ્રકારના વિકાસોના વાઝમય સૂચિય અમલીકરણને નિવેદિત કર્યું હશે. કાર્યકારી જૂથની રચના 1994માં કરવામાં આવી હતી. 1995માં બીજી આવૃત્તિનો મુસદ્દો તૈયાર કર્યો હતો. વૈશ્વિક સ્તરે એના અવલોકન માટે, વ્યક્તિગત વાચકોને ગ્રંથાલય મંડળોને અને રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયોને વહેંચવામાં આવ્યો હતો. એને પરિણામે, ઘણા બધા સુધારાઓ કરવામાં આવ્યા હતા. નવા પદની ખાસિયતો દર્શાવતી સામગ્રી હેઠળ ચર્ચા હાથ ધરીને, માન્યતા માટે ભલામણ કરી. આમ ‘વીજાણ્વીય સંસાધન’ (Electronic resource) વધુ યોગ્ય એવું પદ પસંદ કર્યું.

વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ માટેના આઈએસબીડીઓ નીચે સારણી 8.1માં વર્ણવવામાં આવેલ છે.

સારણી 8.1 : આઈએસબીડીઓ માટે વિવિધ પ્રકારોની વસ્તુઓ

Table 8.1 : ISBDs for Different Type of Items

ISBD	Full Name	Year of First Edition	Year of Revised Edition
ISBD(M)	International Standard Bibliographic description for Monographic publications.	1974	1978, 1987, 2002
ISBD(S)	International Standard Bibliographic Description for Serials [now ISBD(CR)].	1974	1977, 1988
ISBD(CM)	International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials.	1977	1987
ISBD(G)	General International Standard Bibliographic Description	1977	1992, 2004
ISBD(NBM)	International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials.	1977	1987
ISBD(A)	International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarim).	1980	1991
ISBD(PM)	International Standard Bibliographic Description for Printed Music.	1980	1991
ISBD(CF)	International Standard Bibliographic Description for Computer files [now ISBD(ER).]	1990	

ISBD(ER)	International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources. [erstwhile ISBD(CF)].	1997
ISBD(CR)	International Standard Bibliographic Description for Serials and other Continuing Resources. [erstwhile ISBD(S)].	2002

વાહ્યમયસૂચિય નોંધના માળખાઓ માટેના માનક : આઈએસબીડી, માર્ક ૨૧, સીસીએફ માળખું
Standards For Bibliographic Record Formats : ISBD, MARC 21, CCF Structure

[Source : <http://www.ifla.org/V13/nd1/isbdlist.htm>]

8.2.1.1 આઈએસબીડીનો હેતુ :

આઈએસબીડીઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વર્ણનાત્મક સૂચિકરણ માટેના સુસંગતા પૂરી પાડે છે. જે વિશ્વભરમાં રાષ્ટ્રીય વાહ્યમય સૂચિય એજન્સીઓની વચ્ચે અને દરેક સ્થળના આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયો અને માહિતી સમુદાયોને આંતરરાષ્ટ્રીય વાહ્યમયસૂચિ ગત દસ્તાવેજો (નોંધોના) વિનિમય માટેના હેતુ માટે સ્પષ્ટ કરેલાં ઘટક તત્ત્વો જે વાહ્યમયી વર્ણનનો સમાવેશ કરે છે અને સૂચિત કરેલા ક્રમમાં એ બધા ઘટકતત્ત્વો દ્વારા અધિકૃતપણે નક્કી કરી આપેલ ક્રમમાં રજૂઆત કરવામાં આવતી હોય છે અને વિરામચિહ્નો દ્વારા તે બધાને ઓળખી શકીએ છીએ. આઈએસબીડીનો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે છે :

- ◆ જુદાં જુદાં આંતર પરિવર્તન થતા સ્ત્રોતોમાંથી નોંધો બનાવો, આથી એ નોંધો જે એક દેશમાં તૈયાર થતી હોય તે ગમે તે અન્ય દેશની ગ્રંથાલય સૂચિઓ અથવા અન્ય વાહ્યમયસૂચિ યાદીઓને સહજતાથી સ્વીકાર્ય બની રહે છે;
 - ◆ ભાષાના અવરોધો વચ્ચે નોંધોના અર્થઘટનમાં સહાયરૂપ બને, આથી કરીને એક ભાષાના ઉપભોક્તાઓ માટે તૈયાર કરેલ તે બધા દસ્તાવેજો (નોંધો) અન્ય ભાષાના ઉપભોક્તાઓ દ્વારા અર્થઘટિત થઈ શકશે; અને
 - ◆ વાહ્યમય દસ્તાવેજોને વીજાણવીય સ્વરૂપે રૂપાંતર કરવામાં સહાય કરે.
- એકમ-7માં આઈએસબીડી વિષે વિગતે ચર્ચાઓ કરેલી છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

- (1) નોંધની રચના શૈલી વિષે ટૂંકનોંધ લખો.
- (2) નોંધમાંના નિશ્ચિત વર્ણક્ષેત્ર અને ફેરફાર થતા વર્ણક્ષેત્રોની વચ્ચે અલગ પડતી બાબતો કઈ કઈ છે ?
- (3) વાહ્યમય સૂચિય નોંધોનું માનકીકરણ કરવામાં આઈએસબીડી કેવી મદદ કરે છે ?

નોંધ : (i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.

(ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8.3 યંત્ર વાંચી શકે તેવી નોંધો (સ્વરૂપ) માળખું (MACHINE - READABLE RECORD FORMAT)

લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસે સૌ પ્રથમ યંત્ર વાંચી શકે તેવી સૂચિની (માર્ક) નોંધનું માળખું રચ્યું હતું. ગ્રંથાલયોમાંની વિશાળ સંખ્યાની સાહિત્ય સામગ્રીની માહિતીનું પ્રત્યાયન કરવાના ઉદ્દેશ માટે આ પ્રયોગ કર્યો. લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ (એલસી)માં જ્યારે માર્ક 1 આ પાઈલોટ પ્રોજેક્ટ હાથ ધરવામાં

આવ્યો હતો ત્યારે ગ્રંથાલય વ્યવસાયિકોએ કોઈ સર્વ સંમતિ સાધેલી નહીં. એ બાબતે કે સ્વયંસંચાલિત સૂચિના સંપૂર્ણ ફાયદાઓ લેવાને માટે બધા શોધ મુદ્દાઓના ફાયદા લેવાના હતા.

આ પાઈલોટ પ્રોજેક્ટ માર્ક-1 તરીકે જાણીતો થયો. જેનો આરંભ 1965માં થયો હતો, જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ (એલસી) સાથે અન્ય ગ્રંથાલયોના યંત્ર વાંચી શકે તેવા સૂચિકરણની માહિતીનું સર્જન અને વિતરણના મુખ્ય ઉદ્દેશવાળું વિતરણ કેન્દ્ર બન્યું. માર્ક-1 એ માત્ર પુસ્તકો સાથે જ સંકળાયેલું હતું. માર્ક-II ના વિકાસની શરૂઆત 1968માં થઈ હતી. તેમાં બધા જ પ્રકારના પુસ્તકો અને મોનોગ્રાફ આવરી લેતી યોજનાનું આયોજન થયું હતું. 1970-1973 દરમિયાન એટલે કે 1972 માં ફિલ્મ રેકર્ડ્સ પ્રગટ થઈ. 1973માં સીરીયલ્સ (ક્રમિક પ્રકાશન), નકશાઓ અને ફેંચ ત્વાષાના પુસ્તકો અને ત્યાર પછી 1975 જર્મન દસ્તાવેજો, સ્પેનિશ અને પોર્ટુગીઝ સામગ્રીઓ અને અન્ય સામગ્રીઓના પ્રલેખનની સમસ્યા હતી (સીમોન્સ અને હોપકિનસન, 1988)

લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ અને નેશનલ લાઈબ્રેરી ઓફ કેનેડા માર્ક 21 માટેની વાઙ્મયસૂચિય નોંધો માટે અધિકૃતતા, સંગ્રહની જાળવણી, વર્ગીકરણ અને સમુદાયની માહિતીનો ડેટાની જાળવણી એજન્સી તરીકે સેવા બજાવે છે.

8.3.1 માર્ક માળખું (Marc Format) :

માર્ક નોંધમાં ત્રણ ઘટક તત્ત્વો આવશ્યક છે. નોંધનું માળખું, વસ્તુની ઓળખ અને નોંધની (વિષયવસ્તુ) તત્પરતા.

- ◆ માળખું : માર્ક નોંધની માહિતીની અંતર પરિવર્તનીય શૈલી એ નમૂનારૂપ રીતની છે (એએનએસઆઈ Z 39.2) અને માહિતી વિનિમય માટેની શૈલીની રીત.
- ◆ વિષયવસ્તુની ઓળખસૂચક પદ્ધતિઓ : વ્યાખ્યાની રીતે “નિયમાવલીઓ અને પરંપરાને પ્રસ્થાપિત કરે છે કે નોંધની અંદરની માહિતી ઘટકોને સ્પષ્ટપણે અને ખાસિયતો ઓળખી બતાવે છે અને એ બધી માહિતીઓને નીપજાવવામાં બાધ આવે છે.” ગમે તે રીતે વિષય વસ્તુ ઓળખસૂચકોની માહિતીના પ્રકારને તે પ્રસ્થાપિત કરે છે, ઉદાહરણ રૂપે વિષયવસ્તુના ઓળખસૂચકોના ત્રણ પ્રકારો છે, ટેગ્સ, સૂચકો અને પેરા વર્ણ ક્ષેત્રની સંજ્ઞાઓ.
- ◆ વિષયવસ્તુ : આ વાસ્તવિક માહિતી જે માહિતી વર્ણક્ષેત્રોમાં સંગ્રહિત કરેલી છે એ મહદ્અંશે ઘણા બધા માહિતી ઘટક તત્ત્વો, નોંધેલા બહારના ધોરણોથી વર્ણવે છે. ઉદાહરણ માટે, ઍંગ્લો અમેરિકન કેટલોગિંગ રુલ્સ, લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ, નેશનલ લાઈબ્રેરી ઓફ મેડિસીન ક્લાસિફિકેશન.

માર્ક 21, નોંધ પાંચ પ્રકારના ડેટા માટે અંકે કરેલા છે. વાઙ્મયસૂચિ, સંગ્રહો (સમાવિષ્ટ), ગ્રંથાલયના સંગ્રહમાં છે, વર્ગીકરણ અને સમુદાય માહિતી.

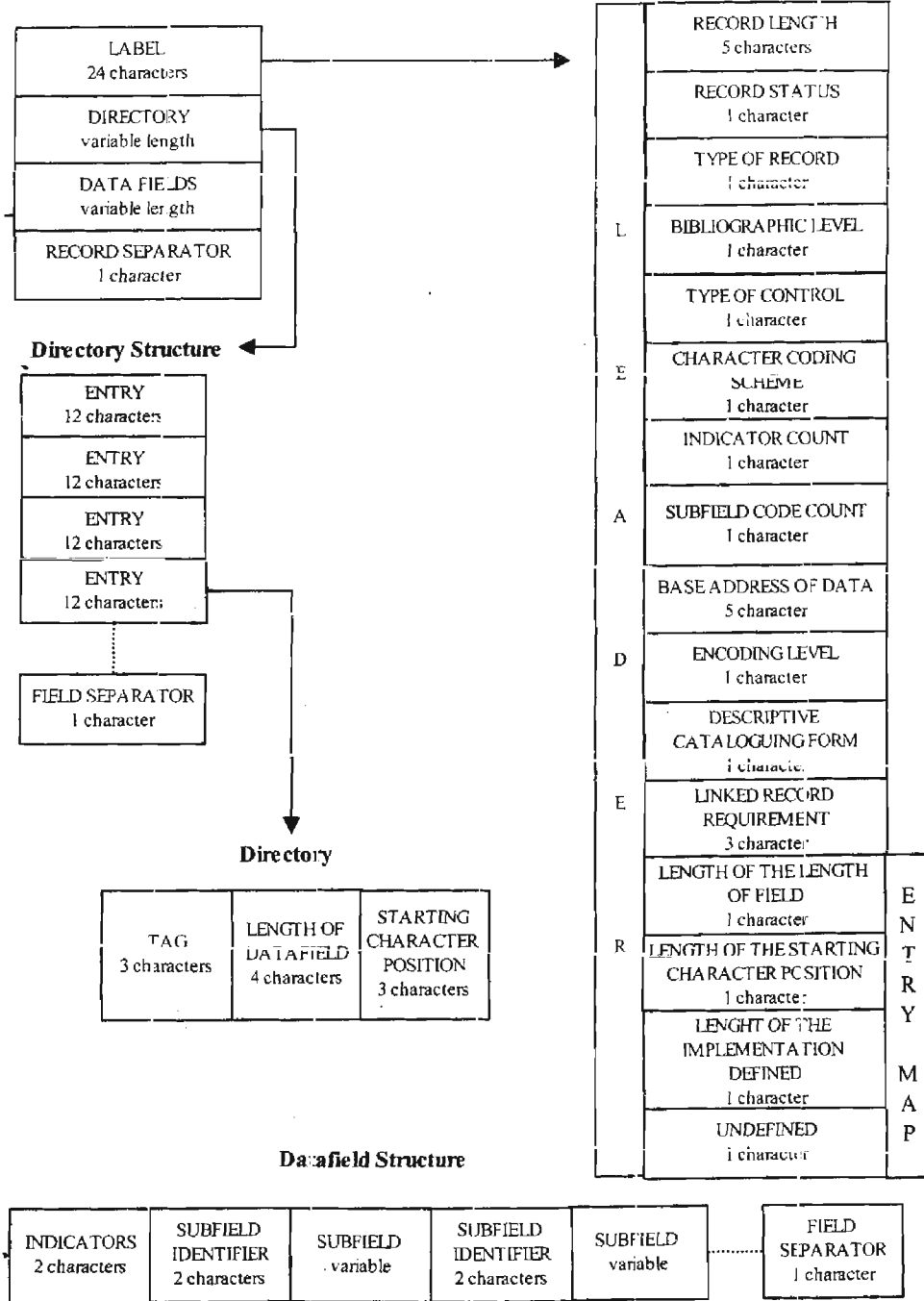

Fig. 8.1: Diagrammatic representation of MARC record

8.3.2 માર્ક નોંધનું માળખું (MARC Record Structure) :

વિશિષ્ટ માર્કનોંધના ત્રણ મુખ્ય વિભાગો છે. આગોતરી માહિતી (નાયક) ડિરેક્ટરી અને પરિવર્તનશીલ વણકિત્રો (આકૃતિ 8.1) (ચાર્લી, 1996)

- ◆ આગેવાની લેનાર નાયક માહિતીના ઘટકતત્ત્વો ધરાવે છે. જેમાં સંજ્ઞાકિત મૂલ્યોનો સમાવેશ થાય છે અને તેને સંબંધિત સ્થાનની ખાસિયતોને ઓળખી શકીએ છીએ. જેને સીસીએફ અને યુનિમાર્કમાં નોંધના લેબલ તરીકે ઓળખાય છે. એ આ વિભાગના ડેટા ઘટક તત્ત્વો નોંધની પ્રક્રિયા માટેના લક્ષણોથી આંકવામાં આવે છે. એ લંબાઈમાં નિશ્ચિત (24 અક્ષરોનું) હોય છે એ દરેક માર્કનોંધના આરંભમાં આવે છે.
- ◆ ડિરેક્ટરી એ ટેગ, આરંભનું સ્થાન અને નોંધની અંદરના દરેક વણકિત્રની લંબાઈ ધરાવે છે. ડિરેક્ટરી નોંધની લંબાઈ એ નોંધના આકારના ઘટક તત્ત્વોની

લીડર 20/23માં વ્યાખ્યાંકિત કરેલા છે. માર્ક 21 નોંધોમાં (ફોર્મેટ્સ) ડિરેક્ટરી નોંધ 12 અક્ષરની છે જ્યારે સીસીએફમાં 14 અક્ષરોનું હોય છે. જેમાં 13 અને 14 એ વિભાગ ઓળખનાર અને ઘટના ઓળખનાર છે. ડિરેક્ટરી ફિલ્ડનો ટર્મિનેટર અક્ષરથી અંત આવે છે.

- ◆ નોંધની માહિતી વિષયવસ્તુ પરિવર્તનશીલ વર્ણકોના વિભાગમાં આવે છે. માર્ક 21 નોંધ (ફોર્મેટ) એ પરિવર્તનશીલ એવા બે પ્રકારોથી ઓળખી કાઢવામાં/ભેદ પાડવામાં આવે છે: પરિવર્તનશીલ નિયંત્રિત વર્ણકો અને પરિવર્તનીય માહિતી વર્ણકો.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise)

(4) માર્ક નોંધના કયા કયા વિભાગો છે.

નોંધ : (i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

(ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8.4 યુનિમાર્ક (UNIMARC) :

માર્ક ડેટાના આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે વિનિમયની સુવિધાની દૃષ્ટિએ, ઈફલાએ 1974માં વર્કીંગ ગ્રુપ ઓન કન્ટેન્ટ ડેઝિગનેટર્સ (વિષયવસ્તુ ઓળખસૂચકો ઉપરનું કાર્યકારી જૂથ) પ્રસ્થાપિત કર્યું. આ કાર્યકારી જૂથની જવાબદારી એ હતી કે રાષ્ટ્રીય નોંધ વચ્ચે વિષયસૂચક હોદ્દાઓના તફાવતોનું પૃથક્કરણ કરવું, જે કોઈ એક સમયે વિકસાવ્યા હતા, એ બધા તફાવતોની શોધખોળ કરીને તેને યોગ્ય રીતે ગોઠવવા જોઈએ, એ એકરૂપ એવા વિષયવસ્તુના ઓળખસૂચકોની ભલામણ કરવી એ આંતરરાષ્ટ્રીય વિનિમય માટે માનક તરીકે સેવા બજાવી શકે (ઈફલા, 1977).

કાર્યકારી જૂથે (વર્કીંગ ગ્રુપ) વિકસાવેલું માળખું યુનિમાર્ક બન્યું. યુનિમાર્ક યોજના ગર્ભરૂપ હતી જે માનક તરીકે વાઙ્મયસૂચિય એજન્સીઓ ઉપર રાષ્ટ્રીય પ્રત્યાયન માળખારૂપે લાદી ન શકીએ, પણ અનુવાદરૂપે એ યાંત્રિક રીતે બધી એજન્સીઓ ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. જ્યારે રાષ્ટ્રીય સીમાઓ ઓળંગવા માટે ડેટાનો વિનિમય કરવામાં આવે છે. આની પાછળનો વિચાર એ હતો કે યુનિમાર્ક એક સમાન શબ્દાવલી તરીકે સેવા બજાવશે, જે ડેટા પહોંચાડવાના સાધનરૂપે કાર્ય કરશે, જે રાષ્ટ્રીય નોંધમાં મોકલનાર ડેટા મૂળભૂત રીતે સંજ્ઞાકિત કરેલાં હતાં. જે સામાન્ય રીતે ઓળખી શકીએ એ સ્વરૂપમાં હોઈને પ્રાપ્તકર્તા તે રાષ્ટ્રીય નોંધ ત્યાર પછી રૂપાંતરિત કરી શકશે. આથી કરીને દરેક રાષ્ટ્રીય વાઙ્મયસૂચિ એજન્સી તેને વિકસાવશે અને એની માત્ર સારસંભાળ લેશે કે એક રૂપાંતરિત કાર્યક્રમને તેઓના રાષ્ટ્રીય માળખાને યુનિમાર્કમાં રૂપાંતર કરવાને અને યુનિમાર્કમાંથી એકવાર રૂપાંતર થયેલ રાષ્ટ્રીય નોંધને બહુ ભાગોવાળા કાર્યક્રમના કરતાં તરત જ એક રાષ્ટ્રીય માળખામાંથી બીજા ઉપર એક થી એકને આધારે રૂપાંતરિત કરી શકશે. યુનિમાર્ક એ વાઙ્મયસૂચિય સામગ્રીઓનું વર્ણન, પુનઃપ્રાપ્તિ અને નિયંત્રણની સુવિધાઓ પૂરી પાડીને માહિતી/ડેટા વિનિમય અથવા સ્થાનિક કક્ષાએ વાઙ્મયમાળખું રચવાનો ઉદ્દેશ છે. યુનિમાર્ક એ લવચિક ડેટા પરિવેષન ઘડવામાં અનેક પરિબળો રહેલા છે. (મોરટાઝ, 1996)

વિભાગ સંરચના : આ માળખાનો પ્રમુખ ઉદ્દેશ એ છે કે અનેક જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રીય માળખાઓમાંથી ડેટાને સરળતાથી સ્વીકારવાને શક્તિમાન બનાવે છે. યુનિમાર્કની વિભાગ સંરચનાની પાછળ એ

પાયાની આવશ્યકતા છે. વિવિધ રાષ્ટ્રીય માળખાઓમાં અસંખ્ય સ્થાનોમાં જ્યારથી ડેટા એક સ્થાનેથી બીજી જગ્યાએ લઈ જઈ શકીએ છીએ. યુનિમાર્કની રચનામાં ભાર મુકીને વિવિધ પ્રકારોના ડેટાનું કાર્ય ઓળખવામાં આવ્યું હતું અને તેઓ માટે ક્ષેત્રને સ્પષ્ટપણે ઓળખસૂચકો આપ્યા હતાં. યુનિમાર્ક નોંધો મેળવીએ ત્યારે રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિના ડેટા કોઈપણ રીતે પુનઃ ગોઠવણી કરવી એ સ્થાનીય કક્ષાએ વ્યવહારુ છે. યુનિમાર્કમાંના વર્ણકોની વિભાગ સંરચના અંકો પ્રથમ અંક : ડેટાચાર્જ ક્ષેત્રના વિભાગ માટેના ટેગ્સ છે.

નોંધનું માળખું : તે ઈન્ટરનેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ એક્સચેન્જ ફોર્મેટ (આંતરરાષ્ટ્રીય માનક વિનિમય માળખું)ની આવશ્યકતાઓને ટેકો આપ્યો છે. તેમ છતાં નોંધ માળખા માટે જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે.

આઈએસબીડી : યુનિમાર્ક માટે બીજો મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય વર્ણનની માર્ગદર્શિકાઓને યોગ્ય રીતે ટેકો આપતું હતું અને વૈશ્વિક સ્તરે સૂચિસંહિતાઓને તેમાં સામેલ કર્યું હતું. આઈએસબીડી ડેટા વિશિષ્ટ રીતે યુનિમાર્ક વિભાગ-2 નવી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનાવી આપતી હતી.

પાઠગત અને બીનપાઠગત સામગ્રી : યુનિમાર્કની ચોથી આવશ્યકતા એ છે કે તે વિશાળ વૈવિધ્યપૂર્ણ સામગ્રીઓના વર્ણનને પોતાનામાં ગોઠવણીની વ્યવસ્થા કરી આપવાને સમર્થ છે. આ કારણે તે પુસ્તકો, સામયિકો, નકશા, પૃથ્વીના ગોળા, સંગીત રચનાઓ, ધ્વનિ અંકિત, ચલચિત્ર, વિડીયો રેકોર્ડિંગ્સ છબીઓ, ચિત્રો, શિલ્પો, કલના નમૂનાઓ, કમ્પ્યુટર ફાઈલો અને અન્ય સંબંધિત સામગ્રીઓને આવરી લે છે.

બહુભાગોવાળી કક્ષાઓ : યુનિમાર્ક માટેની અન્ય પાયાની આવશ્યકતા એ છે કે તે વિવિધ વાઙ્મયી સ્તરોને પોતાનામાં અનુરૂપ રીતે ગોઠવે છે, એટલું જ નહિ મોનોગ્રાફીય (એકભાગ) સામગ્રીને પણ ક્રમાનુસારી પ્રગટ થતી વસ્તુઓ (બહુવિધ ભાગો હોય તેવી વસ્તુઓ અને પૃથક્કરણને/બૃહદ્ વસ્તુનો ભાગ) સામેલ કરવાની જરૂર છે અને કક્ષાઓ ઉપરના પ્રકારોમાં જોવા મળતી કોઈપણ સામગ્રી વસ્તુને માટે ફરીથી સંજ્ઞાકિત ડેટા વર્ણકોની લવચિકતા એ મહત્વની છે. અનુક્રમવાળા વર્ણકો સામયિકો માટેની નોંધોમાં અથવા પરંપરાગત રીતે પ્રગટ થતી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાને મર્યાદિત નથી. પણ ક્રમાનુસાર રીતે પ્રગટ થતાં નકશાઓ, ફિલ્મો વગેરેની નોંધોમાં સામેલ કરી શકીએ.

વસ્તુઓના ભાગો / જોડનારી કળા : યુનિમાર્કમાં વસ્તુઓના વર્ણવેલા ભાગોની વ્યવસ્થા (દા.ત. સામયિકોમાંના લેખો, પુસ્તકના પ્રકરણો) એક સરખી/સમાન વ્યવહારુ ગ્રંથાલયોને માટે મહેમાન/યજમાન ગ્રંથ (પુસ્તક અથવા ક્રમિક પ્રકાશનના ભાગનો સમાવેશ કરવો) પ્રલેખ માટે વાઙ્મયસૂચિગત રીતે સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવતી નોંધ અલગથી પૂરી પાડવી. આમ યુનિમાર્ક પૃથક્કરણીય નોંધ ઉપર સૂચિકૃત કરવાને ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. જેમાં શ્રેણીમાંના મોનોગ્રાફસ (લઘુપ્રબંધ ગ્રંથો), સામયિક લેખ, પુસ્તકોના ભાગો વગેરે. માત્ર કડીરૂપ/જોડનારી નોંધનું વર્ણકો જ મહેમાન વસ્તુ વિશેની માહિતી આપે છે. જેવી કે ગ્રંથમાળાઓ (શ્રેણીઓમાં પ્રગટ થતા મોનોગ્રાફસ) ક્રમિક પ્રકાશન (સામયિક લેખ માટે), યુનિમાર્કનું માળખું નીચે પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ છે.

Table 8.2 : UNIMARC Structure

Typ of Data	Block	Fields
Identifiers (item and record)	Block 0	0nn fields
Coded information	Block 1	1nn fields
Descriptive paragraph	Block 2	2nn fields
Notes	Block 3	3nn fields
Links to other works	Block 4	4nn fields
Variant titles	Block 5	5nn fields
Subject analysis	Block 6	6nn fields
Intellectual responsibility	Block 7	7nn fields

('n' substitutes for number)

8.4.1 યુનિમાર્કના વહેવાર વિભાગો (UNIMARC FUNCTIONAL BLOCKS) :

- વાડ્મયસૂચિગત નોંધના વર્ણકેત્રો કાર્યકારી વિભાગમાં વિભાજીત કરેલાં હોય છે. પ્રથમ અંક એ વિભાગના ભાગોનું ટેગ સૂચિત કરે છે (મેકલૂમ, 1984).
- 0 : ઓળખસૂચિક વિભાગ, કૃતિની નોંધને ઓળખાવનારા એ અંકો એમાં સામેલ હોય છે. (દા.ત. આઈએસબીએન, આઈએસએસએન)
 - 1 : સંજ્ઞાકિત માહિતી વિભાગ, નિશ્ચિત લંબાઈના ડેટા ઘટકતત્ત્વો કૃતિના વિવિધ પાસાંઓને વર્ણવતી માહિતીનો સમાવેશ કરે છે.
 - 2 : વર્ણનાત્મક વિભાગ, આઈએસબીડીએ આવરી લીધેલા ક્ષેત્રોનો સમાવેશ કરે છે. (દા.ત. ગ્રંથનામ, આવૃત્તિ, પ્રકાશનાદિ વિગતો, ભૌતિક વસ્તુઓ, ગ્રંથશ્રેણીઓ) માનક અંક અને નોંધો સિવાયની બાબત.
 - 3 : નોંધ વિભાગો, કૃતિ અંગેના વિવિધ પાસાંને મુક્તપણે વર્ણવતા નિવેદનોનો સમાવેશ કરે છે.
 - 4 : જોડનારી નોંધનાં વિભાગ, શોધમુદ્દાઓ તરીકે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથનામનો સમાવેશ કરે છે.
 - 5 : સંબંધિત ગ્રંથનામ વિભાગ, શોધમુદ્દાઓ તરીકે ઉપયોગમાં લીધેલા ગ્રંથનામોનો સમાવેશ કરે છે.
 - 6 : વિષય પૃથક્કરણ વિભાગો, વિષય ઓળખનો સમાવેશ કરે છે. (દા.ત. યુડીસી, લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસના વિષય મથાળાંઓ વગેરે) વ્યક્તિકર્તા અને સાંધિકકર્તાના નામો જે વિષયોના ઉપયોગમાં લીધા એ વિભાગમાં જોવા મળશે.
 - 7 : બૌદ્ધિક જવાબદારીનો વિભાગ, વ્યક્તિઓના નામો અને સાંધિક સંસ્થાઓના નામો જે કૃતિના સર્જન માટેની જવાબદારી વર્ણવેલી શોધમુદ્દાઓના સ્વરૂપનો સમાવેશ કરે છે.
 - 8 : આંતરરાષ્ટ્રીય ઉપયોગનો વિભાગ, આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે નક્કી કરેલાં વર્ણકેત્રો ધરાવે છે કે જે અગાઉના 0 થી 7 ના વિભાગમાં ગોઠવાયેલ ન હોય, એ આ વિભાગમાં મૂળ એજન્સી ઉપરના ક્ષેત્રોને, આઈએસએન સેન્ટ સામાન્ય સૂચિકારની નોંધ એ વીજાણવીય સ્થળ અને શોધને સામેલ કરે છે.
 - 9 : રાષ્ટ્રીય ઉપયોગ વિભાગ, એજન્સીઓ દ્વારા રાષ્ટ્રીય સ્તરે ઉપયોગ માટે અનામત કરેલ. જ્યાં યુનિમાર્ક એ ઘરગથ્થું માળખાનો આધાર છે.

8.5 કોમન કોમ્યુનિકેશન ફોર્મેટ (સામાન્ય પ્રત્યાયન માળખું) (સીસીએફ) COMMON COMMUNICATION FORMAT (CCF)

1970ના ઉત્તરાર્ધદાયકામાં યુનેસ્કો વૈજ્ઞાનિક માહિતીના ક્ષેત્રોમાંના વર્તમાન વિકાસની બાબતે વિશેષતઃ સામયિક લેખો ઉપરના માહિતીની હિસ્સેદારી માટેની પદ્ધતિઓમાં ઊણપો જોડાયેલી હતી. વિશેષતઃ દ્વિતીય સેવાઓના સંદર્ભમાં જેવી કે સૂચિકરણ અને માહિતી સેવાઓ સ્વયં સંચાલિતપણે યોજાતી હતી. યુનેસ્કોએ 1978માં આંતરરાષ્ટ્રીય ચર્ચા પરિષદ યોજી હતી. આ ક્ષેત્રે ઘણા વિવિધ પ્રકારના માળખાઓને કારણે સમસ્યાઓ ઉભી થતી હતી. સ્વીડીંગ ફોર્મેટને ગણતરીમાં લઈ માર્ક વાયા યુનિમાર્ક અને દ્વિતીય કક્ષાની સેવાઓ જરૂરી સુસંગતને ગણતરીમાં લીધેલ હતી. એ બધા તજજ્ઞો કે જેઓએ ISO 2709 વિકસાવ્યું હતું તેઓ એ સભામાં હાજર રહ્યાં હતા. પછીથી લેખો અને સામયિકો અને અંકો ધરાવતી હોય તેવી નોંધો સાથે વધુ સુસંસ્કૃત બનાવવાને જોડવા માટે સક્ષમ બનાવ્યું. આ ચર્ચાસભાએ યુનેસ્કો એડહોક ગ્રુપ ઓફ કોમન કોમ્યુનિકેશન ફોર્મેટ અને સીસીએફ વિકસાવ્યું હતું. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી ક્ષેત્રે યુએન એજન્સીઓ અને વધુ સામાન્ય રીતે ભારતમાં આનો ઉપયોગ મુખ્યપણે થયો હતો. (હોપકિન્સન, 1989).

8.5.1 સીસીએફ નોંધનું માળખું (Structure of CCF Records) :

Record label Directory Data Field Record Sperator

આ ISO 2709 નો વિશિષ્ટ અમલીકરણ છે, રેકર્ડ લેબલ 24 અક્ષરોની અને ડિરેક્ટરી 14 અક્ષરો ધરાવે છે. ડેટા વર્ણક્ષેત્રના દર્શકો સૂચક, પેટા વર્ણક્ષેત્રો અને ડેટા ફિલ્ડ સેપરેટર ધરાવે છે. સીસીએફ નોંધ એ એકથી વધારે વર્ણનો ધરાવે છે. પણ દરેક વસ્તુના વર્ણન એક માત્ર નોંધ ટુકડામાં કાર્યરત છે. મુખ્ય વસ્તુઓ એ મુખ્ય ટુકડો અને અન્ય દ્વિતીય ટુકડાઓ કાર્યરત છે. ટુકડાઓ કડીઓ ઉર્ધ્વ સંબંધિત રીતે ઉપયોગમાં લેવાય છે. (દા.ત. મોનોગ્રાફ અને પ્રકરણ અને સમાંતર સંબંધ રીતમાં લેવાય છે.) (દા.ત. જુદી જુદી ભાષાઓની કૃતિઓની આવૃત્તિ) ઉપયોગમાં લેવાય છે. સીસીએફની નોંધનું માળખું અને ડેટા ઘટકો માટે પરિશિષ્ટો 2 અને 4 માં જુઓ.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

(5) કોમન કોમ્યુનિકેશન ફોર્મેટનું મહત્ત્વ સમજાવે છે.

નોંધ : (i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

(ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

8.6 ભારતીય માનક (INDIAN STANDARD) :

ભારતીય ગ્રંથાલયોએ નોંધ માળખાના માનકીકરણ પૂરતું ધ્યાન આપ્યું નહોતું. ભારતીય કક્ષાએ ઈન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ ઈન્સ્ટીટ્યુશન (નવું નામકરણ બ્યુરો ઓફ ઈન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ (બીઆઈએસ)) 1963માં વાઙ્મયસૂચિ સંદર્ભો માટેનું બીનકમ્પ્યુટરીકરણ પદ્ધતિઓમાં કર્યું હતું. ગમે તેમ, તેના વિકાસની બાબતે તેણે માધ્યમો અને પ્રલેખ સ્વરૂપે કોઈ માર્ગ પકડ્યો નહતો. પછીના વરસોમાં 1979માં પુનઃસંશોધન આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં આવી હતી. કોઈકે આઈએસબીડીના પૂરક માળખારૂપે જે એજન્સીઓ અપનાવવા માંગતી હોય તે તેને સ્વેચ્છાએ અપનાવી શકે એવું સૂચન થયું હતું. આઈએસઆઈની 16મી ઈન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ કન્વેશન ભોપાલમાં ઓક્ટોબર 1975માં યોજાઈ હતી. જેમાં યંત્ર વાંચી શકે તેવી નોંધોના સંદર્ભમાં વાઙ્મયસૂચિગત માહિતીના માનકીકરણના સતત પ્રયાસો ચાલુ રાખ્યા, તેને પરિણામે માનકની રચના અને પ્રકાશન (IS : 11370-1985) જેનું ગ્રંથનામ 'ગાઈડ ફોર ડેટા એલીમેન્ટ્સ એન્ડ રિસર્ચ ફોર્મેટ કમ્પ્યુટર બેઝ્ડ બિબ્લિયોગ્રાફિક ડિસ્ક્રિપ્શન ઈન કાઈન્ડ ઓફ ડોક્યુમેન્ટ' એ નામે માનક જુલાઈ 1986માં પ્રગટ થયું હતું. આ માનક તૈયાર કરવામાં યંત્ર વાંચી શકે તેવી નોંધ માળખા અંગે પ્રસ્તુત આંતરરાષ્ટ્રીય માનકોની મહત્ત્વની સહાય લીધેલી હતી. આ માળખાની રચના ISO 2709:1981 નું પાલન.

આઈએસની રચના : 11370-1985

LeaderDirectory	Data field	Record Sperator
-----------------	------------	-----------------

(વિગતો માટે, જુઓ આ એકમના પરિશિષ્ટ-3 વિગતપૂર્ણ રચના માટે જુઓ)

ડેટા ઘટકતત્ત્વો વચ્ચેનો વર્ણનાત્મક વિભાગ એ આઈએસબીડી આધારિત છે. વિષય પૃથક્કરણ વિભાગમાં પોપ્સી, પ્રિસિસ ચાવીરૂપ શબ્દો અને સંક્ષેપો અથવા સારને સામેલ કરે છે. સ્થાનિક કક્ષાએ ઉપયોગમાં લેવાતો વિભાગ છે, જેને ફેરફારોનું પ્રત્યાયન હેતુપૂર્વક અસ્તિત્વ ધરાવતા ડેટા સ્થાનિક કક્ષાએ જરૂર પડે નવા ડેટા સામેલ કરવા માટે બનાવ્યું છે.

આ માનક મશીન વાંચી શકે તેવી નોંધ માટેની જરૂરિયાતોનો ચોક્કસ ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં પુસ્તકો, સામયિક, પરિસંવાદની કાર્યવાહીઓ, સામયિકોમાંના લેખો, સંશોધન અહેવાલો, હાથ ઉપરના સંશોધન પ્રકલ્પો, પેટન્ટ્સ અને માનકોનો સમાવેશ કરેલ છે. ગમે તેમ ભારતના રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલયે હાલમાં માર્ક 21 માનકને અનુસરવાનો નિર્ણય લીધેલ છે કે અને પછીનું રૂપાંતર કામ ચાલુ છે.

8.7 સારાંશ (SUMMARY) :

ગ્રંથાલયોની વ્યક્તિગત પદ્ધતિઓ બહુ લાંબા સમયની નથી જે એકાંગી કાર્ય કરનારી નથી. આજે એવો પ્રવાહ છે કે ગ્રંથાલયના ડેટા વૈશ્વિક સ્તરે શોધ કરવા તરફના છે. છતાં ગ્રંથાલયના કાર્યોમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણો જાળવ્યું એ ઘણું જ મહત્વનું છે. વિશેષતઃ વાઝમયસૂચિય ધોરણો માટે આ એકમમાં વાઝમયસૂચિગત નોંધ માળખા માટેના વિવિધ માનકોની બાબતો વિગતે આવરી લીધેલ છે. ઈફલામાં અન્ય એજન્સીઓ દ્વારા તૈયાર કરેલાં આંતરરાષ્ટ્રીય માનકો, આઈએસબીડીનું વર્ણન વર્ણવ્યું છે. મશીન રિડેબલ રિકોર્ડ (માર્ક) માળખું, માર્ક 21 બહુ જ ઝડપથી માનક બની રહેલ છે. જે વિગતપૂર્ણ માહિતી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કોમન કોમ્યુનિકેશન ફોર્મેટ એ વાઝમયી નોંધના વિનિમય અને સીસીએફ નોંધની રચના સમજાવેલ છે.

ભારતીય ગ્રંથાલયો અને પ્રલેખન કેન્દ્રો ભૂતકાળમાં વાઝમયી નોંધના માળખાના માનકીકરણ માટે નિષ્ક્રિય રહ્યા હતા. પ્રત્યાયનની સગવડોનો અભાવ, યંત્ર વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપની વાઝમય સૂચિઓની અપ્રાપ્યતા, વિવિધ ભાષાઓની વિવિધતા, કમ્પ્યુટરીકરણ પ્રત્યે ધીમો પ્રતિસાદ એ માટેના સંભવિત કારણો છે. વધુમાં આ માર્ગનો મુખ્ય અવરોધ આઈએસઓ એ ધ્યાન દોર્યું છે તે પ્રમાણે માનકીકરણના મહત્વ વિષેની જાગૃતિનો અભાવ છે. પછીથી પણ ભારતના રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સહિતના મુખ્ય ગ્રંથાલયોએ મોડે મોડે વાઝમય સૂચિગત નોંધો માટે માર્ક 21નો સ્વીકાર કર્યો અને આમ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવાહને અનુસર્યા.

8.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWERS TO SELF CHECK EXERCISES)

- (1) નોંધ માળખું એ નોંધમાંની માહિતીની ગોઠવણી છે. એ નોંધની રચના, વિષય વસ્તુ અને સંજ્ઞાકનનો ઉલ્લેખ છે. રચનાના વર્ણકો માટે માહિતી સ્થાનાંતરની દૃષ્ટિએ યાંત્રિક પ્રક્રિયાઓ માટે અનુકૂળતાભર્યો આધાર પૂરો પાડે છે. વિષય વસ્તુ વિવિધ નોંધમાં સમાયેલ ડેટાનો વર્ણકો (નિશ્ચિત વર્ણકો અને પરિવર્તનશીલ ક્ષેત્રો માટે) ઉલ્લેખ કરે છે. સંજ્ઞાકન એ અક્ષરોનું અંકીય પ્રતિનિધિત્વ છે.
- (2) નોંધમાં નિશ્ચિત વર્ણકોની લંબાઈ નિશ્ચિત કરેલી હોય છે. એ અક્ષરોની સંખ્યા દર્શાવે છે, જે વર્ણકો જગ્યા રોકે છે. નિશ્ચિત વર્ણકોની લંબાઈ એ પૂર્વ નિર્ધારિત છે અને પહેલેથી નક્કી કરેલ લંબાઈથી વધારે ડેટાનો સમાવેશ કરવાની સગવડ આપતું નથી. જ્યારે પરિવર્તનશીલ વર્ણકોના કિસ્સામાં એ ગમે તેટલી ડેટાની લંબાઈ રાખી શકે છે, જે જુદી જુદી હોઈ શકે છે.
- (3) આઈએસબીડી (ISBD) વાઝમયી નોંધોના માનકીકરણમાં મદદ કરે છે, તેમાં :
 - (i) વિવિધ આંતરપરિવર્તનીય સ્ત્રોતમાંથી નોંધોને સગવડ કરી આપે છે;
 - (ii) ભાષાના અવરોધો વચ્ચે નોંધોને અર્થઘટિત કરવામાં મદદ કરે છે;
 - (iii) વાઝમયસૂચિય નોંધો યંત્ર વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપમાં રૂપાંતરણ કરવામાં સહાય કરે છે.
- (4) વિશિષ્ટ એવી માર્ક (MARC) નોંધ ત્રણ મુખ્ય વિભાગો ધરાવે છે; નેતા (લીડર), ડિરેક્ટરી અને પરિવર્તનશીલ વર્ણકો.
 - ◆ નેતા (લીડર) એ ડેટા ઘટકો ધરાવે છે. જેમાં સંજ્ઞાકિત મૂલ્યો ધરાવે છે અને સંબંધિત અક્ષર (વર્ણ) સ્થિતિ દ્વારા તેઓને ઓળખી શકીએ છીએ. સીસીએફ અને યુનિમાર્કમાં એને નોંધનું લેબલ તરીકે ઓળખીએ છીએ. આ વિભાગમાંના ડેટા ઘટકતત્ત્વો નોંધ પ્રક્રિયા માટે તેના લક્ષણો દર્શાવી શકીએ. લંબાઈ (24 અક્ષરો)ની નિશ્ચિત કરેલી છે અને માર્ક નોંધના આરંભમાં જોવા મળે છે.
 - ◆ ડિરેક્ટરી એ ટેગનું આરંભનું સ્થાન અને નોંધની અંદરના દરેક વર્ણકોની લંબાઈ

દર્શવે છે. ડિરેક્ટરી નોંધની લંબાઈ લીડર/20-23માં નોંધ માપના ઘટક તત્વ આંકવામાં આવેલ છે. માર્ક 21 માળખામાં ડિરેક્ટરી નોંધની લંબાઈ 12 અક્ષરોની છે જેમાં 13મો અક્ષર અને 14મો અક્ષર એ છેદેલ અલગ ભાગ અને ઘટના ઓળખાવનાર છે. ડિરેક્ટરીનો ફિલ્ડ ટર્મિનેટર અસર સાથે અંત પામે છે.

- ◆ નોંધની વિષયવસ્તુનો ડેટા પરિવર્તનશીલ વર્ણોમાં વિભાજીત કરે છે. માર્ક 21 માળખું બે પ્રકારોના વર્ણક્ષેત્રોથી જુદાં પાડી શકાય છે. પરિવર્તનીય નિયંત્રણ વર્ણક્ષેત્રો અને પરિવર્તની ડેટા વર્ણક્ષેત્રો.

- (5) સીસીએફનું મહત્ત્વ એ છે કે આદેશાત્મક સંખ્યા અને અપવાદરૂપ ડેટા ઘટક તત્વો નોંધવા માટેની કાર્યપદ્ધતિ પૂરી પાડે છે. સીસીએફ એ બે અથવા વધુ કમ્પ્યુટરીય પદ્ધતિઓ વચ્ચે ડેટા વિનિમયમાં મદદ કરે છે. સીસીએફ પ્રક્રિયામાંથી સામાન્ય માળખાંમાંના ડેટાને બદલી શકે છે.

8.9 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS) :

ઓળખસૂચક (Designator) : ડેટા ઘટક તત્વો અથવા જૂથના ડેટા ઘટક તત્વોના કેટલાંક લક્ષણો વર્ણવે અથવા ઓળખસૂચક.

નિશ્ચિત કરેલ વર્ણક્ષેત્ર (Fix field) : વર્ણક્ષેત્ર કે જેની લંબાઈ પહેલેથી નિશ્ચિત કરેલી હોય છે અને પહેલેથી નિશ્ચિત કરેલા તેના કરતાં વધારે અક્ષરોનો સમાવેશ કરી શકતા નથી.

પરિવર્તનશીલ વર્ણનક્ષેત્ર (Variable field) : ડેટાની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં વર્ણક્ષેત્રને વિસ્તારી શકીએ છીએ.

માળખું (Format) : નોંધમાં ડેટાની રજૂઆત અથવા ગોઠવણી.

વિષયવસ્તુ (Content) : વિષયવસ્તુએ ટેગ્સ, દર્શક સૂચકો, પેટા-વર્ણ ક્ષેત્રોની સંજ્ઞાઓ અને ઘટના ઓળખી આપનાર વગેરે.

સંશુકિત (Cooling) : સાંકેતિક અક્ષરોનું અંકીય પ્રતિનિધિત્વ

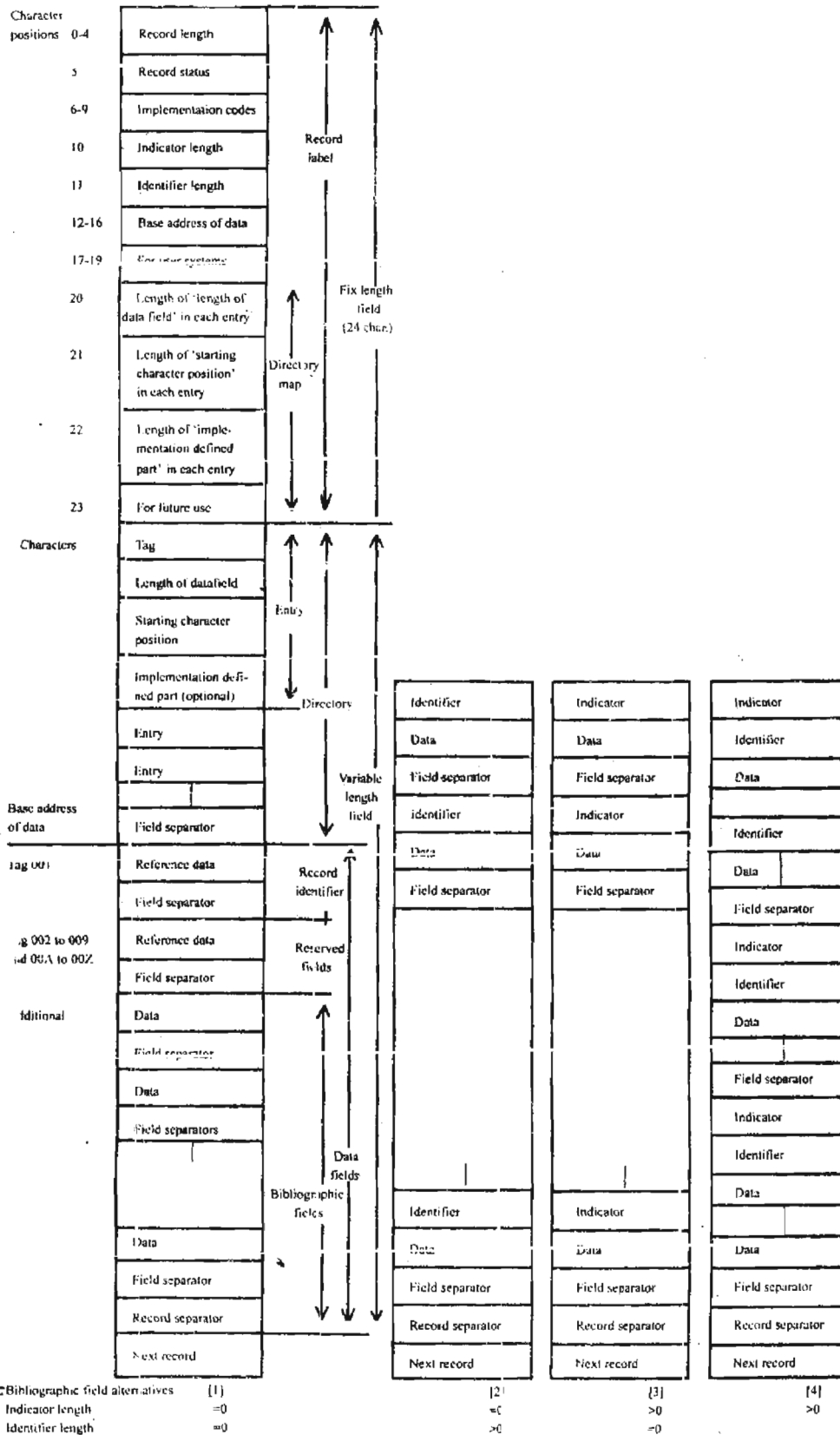
8.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

- Avram, H.D. (1976). International standard for interchange of bibliographic records. Library Resources and Technical Services, 20(1), 25-35.
- Devadasan, F.G. (1980). Proposal for a common exchange/communication format: opinion paper on standardization on machine-readable bibliographic record. Journal of Library and Information Science, 5(1), 52-75.
- Dierick, H. and Hopkinson, Alan. (1981). Reference manual for machine-readable bibliographic descriptions. 2nd ed. Paris: UNESCO.
- Gopinath, MA. (1999). Bibliographic description for non-print materials. In: MLIS-03, Block 2, Unit 7 course material. New Delhi: Indira Gandhi National Open University.
- Gopinath, MA. (1999). Bibliographic description; an overview. In: MLIS-03, Block 2, Unit 5 course material. New Delhi: Indira Gandhi National Open University.
- Gopinath, MA. (1999). Standards for bibliographic record format. In: MLIS-03, Block 2, Unit 6 course material. New Delhi: Indira Gandhi National Open University.
- Hopkinson, Alan. (1984). International access to bibliographic data: MARC and MARC related activities. Journal of Documentation, 40(1), 13-24.
- Hopkinson, Alan. (2003). MARC developments in United Kingdom. In: Infotheca, March 2003. <<http://www.unilib.bg.ac.yu/en/e-sources/infotheca/1-2003/hopkinson2.php>>

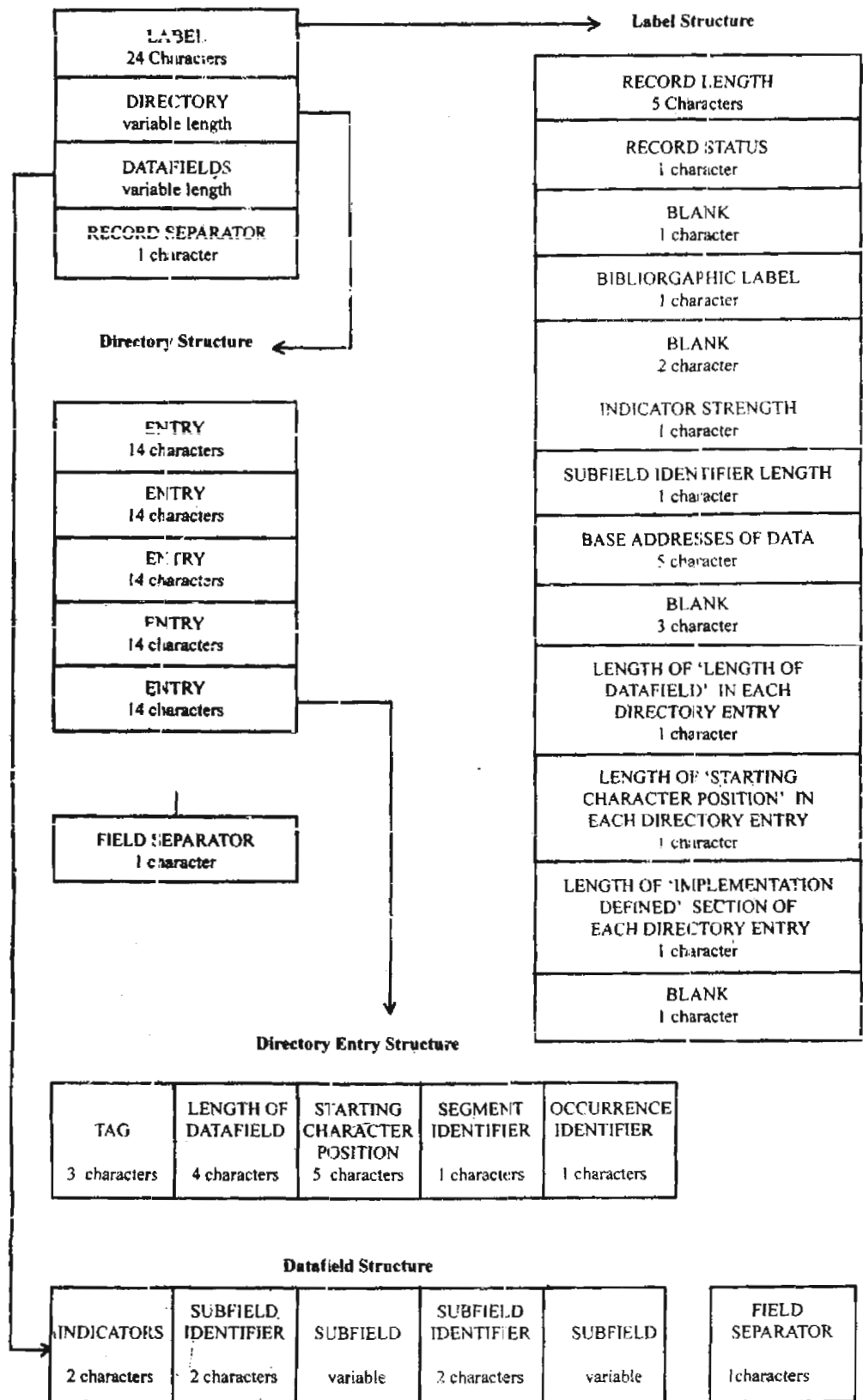
વાઙ્મયસૂચિય નોંધના માળખાઓ માટેના માનક : આઈએસબીડી, માર્ક 21, સીસીએફ માળખું
Standards For Bibliographic Record Formats : ISBD, MARC 21, CCF Structure

- IFLA International Office for UBC. (1977). Documentation: format for bibliographic information interchange on magnetic tape. In: General international standard bibliographic description: annotated text. London: IFLA International Office for UBC.
- IFLA. (1977). UNIMARC: Universal MARC format, prepared by Working Group on Content Designators. London: International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).
- International Organization for Standardization. (1983). Standardization and documentation: an introduction for documentalists and librarians. Geneva: International Organization for Standardization.
- International transfer. (1982). 2nd ed. Geneva: ISO/UNESCO.
- IS:11370: 1985. Guide for data elements and records format for computerized bibliographical database for bibliographic description of different kinds of documentations. New Delhi: Indian Standards Institution.
- IS:2331: 1978. Recommendation for bibliographical references: essential and supplementary elements. New Delhi: Indian Standards Institution.
- ISBD(ER). (1977). ISBD(ER): International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources. <<http://www.ifla.org/VII/s13/pubs/isbd.htm>>
- / ISO 2709: 1973. Documentation: format for bibliographic information interchange on magnetic tape. Geneva: International Organization for Standardization.
- Kaltwasser, F.G. (1971). Universal Bibliographic Control (UBC). UNESCO Bulletin for Library, 25(5), 252-259.
- Library of Congress. (1968). The MARC II format: a communication format for bibliographic data. Washington D.C.: Library of Congress.
- Library of Congress. Understanding MARC bibliographic format: Parts 1 to 6. <<http://www.loc.gov/marc/umb/um01to06.html>>. (Browsed on February 2003).
- Long, A. (1984). UKMARC: A brief history and comparison. Journal of Documentation, 40(1) 1-12.
- Machine-Readable Bibliographic Information Committee (MARBI). (1996). The MARC21 formats: background and principles. Revised, <<http://www.loc.gov/marc/96principl.html#one>> (Browsed on February 2003).
- MARC21: Harmonized USMARC and CAN/MARC <<http://icweb.loc.gov/marc/anmrc21.html>>
- Mccallum, S.H. (1989). IFLA's role in international bibliographic data exchange: UNIMARC. IFLA Journal 15(1), 50-56.
- Mortaza, Kokabi. (1996). The internationalization of MARC. Part II: some MARC formats based on USMARC. Library Review, 12 (1), 21-45.
- Simmons, P. and Hopkinson, Alan, (eds) (1988). CCF: the common communication format. 2nd Ed. Paris: UNESCO General Information Programme and the UNISIST.
- Tate, E.L. (1976). International standards: the road to universal bibliographic control. Library Resources and Technical Services, 20(1), 16-23.
- UNIMARC Manual: Bibliographic Format. (1994). 2nd ed. Munchen, London, Paris: -K.G Saur, 1994.

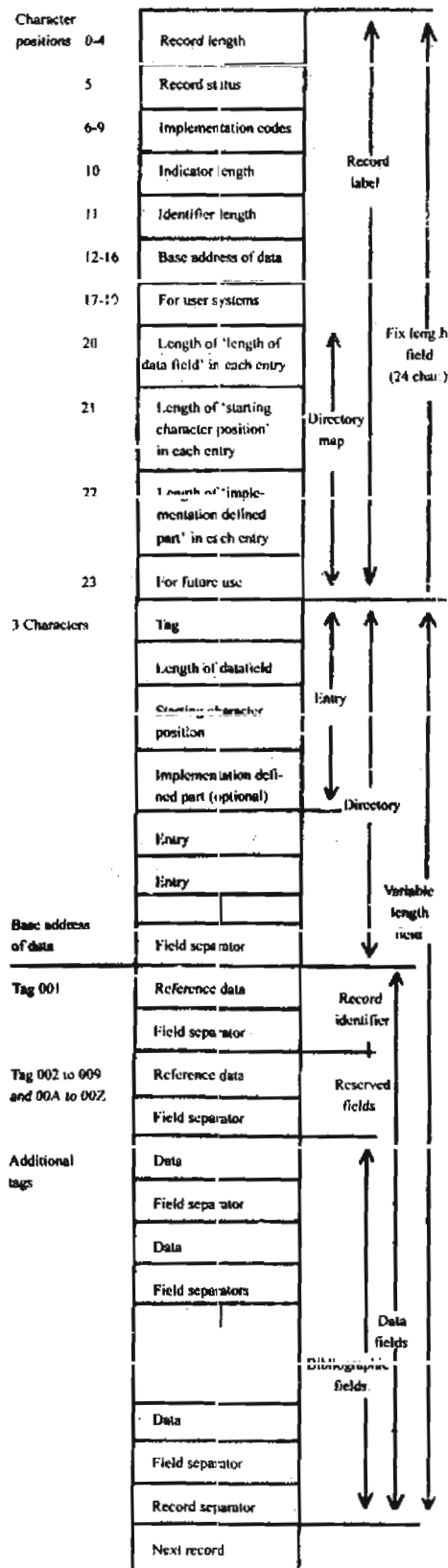
Appendix I Detailed MARC Record Structure

Appendix 2
Diagrammatic Representation of the CCF Record Format

Appendix-3 Layout of the IS : 11370-1985 Record Format

Tag	Name
001	RECORD IDENTIFIER
010	RECORD IDENTIFIER USED IN A SECONDARY SEGMENT
0!OA	Identifier
011	ALTERNATIVE RECORD IDENTIFIER (R)
011A	Alternative identifier
011B	Identification of agency in coded form
011C	Name of agency
015	BIBL!G > APHC LEVEL OF SECONDARY SEGMENT
OI5A	Bibliographic level
020	SOURCE OF RECORD
020A	Identification of agency in coded form
020B	Name of agency
020C	Name of code set
020D	Rules for bibliographic description
020L	Language of name of agency
021	COMPLETENESS OF RECORD
021A	Level of completeness code
Or.	DATE ENTERED ON FILE
C<:2A	Date
023	DATE AND NUMBER OF RECORD VERSION
023A	Version date
023B	Version number
030	CHARACTER SETS USED IN RECORD
030A	Alternative Control Set (C1)
C30B	Default Graphic Set (GO)
030C	Second Graphic Set (G1)
030D	Third Graphic Set (02)
030E	Fourth Graphic Set (G3)
030F	Additional Control Set (R)
030G	Additional Graphic Set (R)
031	LANGUAGE AND SCRIPT OF RECORD (R)
031A	Language of the record (R)
031B	Script of the record (R)
040	LANGUAGE AND SCRIPT OF ITEM (R)
040A	Language of item (R)
040D	Script of item
(R) =	Repeatable
0-41	LANGUAGE AND SCRIPT OF SUMMARY <R)
041A	Language of summary (R)
041B	Script of summary
050	PHYSICAL MEDIUM
051A	Physical medium code (R)
060	TYPE OF MATERIAL
060A	Type of material code (R)
080	SEGMENT LINKING FIELD: GENERAL VERTICAL RELATIONSHIP (R)
080A	Segment relationship code"
080B	Segment indicator code
081	SEGMENT LINKING FIELD: VERTICAL RELATIONSHIP FROM MONOGRAPH
081A	Segment relationship code
081B	Segment indicator code
082	SEGMENT LINKING FIELD: VERTICAL RELATIONSHIP FROM MULTI-VOLUME MONOGRAPH
082A	~ Segment relationship code

082B Segment indicator code
083 SEGMENT LINKING FIELD: VERTICAL RELATIONSHIP FROM SERIAL
083A Segment relationship code
083B Segment indicator code
085 SEGMENT LINKING FIELD: HORIZONTAL RELATIONSHIP (R)
085A Segment relationship code
085B Segment indicator code
£86 FIELD TO FIELD LINKING (R)
086A Field linked from
086B Field relationship code
086C Field linked to
100 INTERNATIONAL STANDARD BOOK NUMBER (R)
IOOA ISBN
100B Invalid ISBN (R)
JOOO Qualification (R)
101 INTERNATIONAL STANDARD SERIAL NUMBER (ISSN)
IOIA ISSN
10IB Invalid ISSN (R)
I01C Invalid ISSN (R)
102 CODEN
102A Coder
110 NATIONAL BIBLIOGRAPHY NUMBER (R)
IIOA National bibliography number
110B National bibliographic agency code
111 LEGAL DEPOSIT NUMBER (R)
. 111A Legal deposit number
111B Legal deposit agency
120 DOCUMENT IDENTIFICATION NUMBER (R)
120A Document identification number
I20B Type of number
200 TITLE AND ASSOCIATED STATEMENTS) OF RESPONSIBILITY (R)
200A Title (R)
200B Statement of responsibility associated with title (R)
200L Language of title
200S Script of title
201 KEY TITLE
201A Key title
201B Abbreviated key title
201L Language of key title
201S Script of key title
210 PARALLEL TITLE AND ASSOCIATED STATEMENT) OF RESPONSIBILITY (R)
210A Parallel title
210B Statement of responsibility associated with parallel title (R)
210L Language of parallel title
210S Script of parallel title
220 SPINE TITLE (R)
220A Spine title
220L Language of spine title
221 COVER TITLE (R)
221A Cover title
221L Language of cover title
222 ADDED TITLE PAGE TITLE (R)
222A Added title page title
222L Language of added title page title
223 RUNNING TITLE (R)
223A Running title

વાહ્યમયસૂચિય નોંધના માળખાઓ
માટેના માનક : આઈએસબીડી,
માર્ક ૨૧, સીસીએફ માળખું
Standards For Bibliographic
Record Formats : ISBD,
MARC 21, CCF Structure

223L	Language of running title	
230	OTHER TITLE (R)	
230A	Other variant title	
230L	Language of title	
240	UNIFORM TITLE (R)	
240A	Uniform title	
240B	Number of part(s) (R)	
240C	Name of part(s) (R)	
240D	Form subheading (R)	
240E	Language of item (as part of uniform title) (R)	
240F	Version	
240G	Date of version	
240L	Language of uniform title	
240Z	Authority number	
260	EDITION STATEMENT AND ASSOCIATED STATEMENT(S) OF RESPONSIBILITY (R)	
260A	Edition statement	
260B	Statement of responsibility association with edition (R)	
260L	Lang.-.i^t of edition statement	
300	NAME OF PERSON (R)	
300A	Entry element	
300B	Other name elements	
300C	Additional elements to name	
300D	Dale(s)	
300E	Role (coded) (R)	
300F	Role (non-coded) (R)	
300Z	Authority number	
310	NAME OF CORPORATE BODY (R)	
310A	.Entry element	
310B	Other parts of name (R)	
310C	Qualifier:(R>	
310D	Address of corporaie body	
310E	Country of corporate body	
31 OF	Role (coded) (R)	
310G	Role (non-coded) (R)	
310L	Language of entry element	
31 OS	Script of entry element	
3102	Authority number	
320	NAME OF MEETING (R)	
320A	Entry element	
320B	Other parts of name (R)	
320C	Qualifier (R)	
320E	Country	
320G	Location of meeting	
320H	Date of meeting (in ISO Format)	
3201	Date of meeting (in free Format}	-
320J	Number of meeting	
320L	Language of entry element	-
320S	, Script of entry element	
320Z	Authority number	
330	AFFILIATION (R)	
330A	Entry element	
330B	Other parts of the name (R)	
330C	Qualifier (R)	
330D	Address (R)	
330E	Country of affiliation	
330L	Language of entry element	
400	PLACE OF PUBLICATION AND PUBLISHER <R>	
400A	Place of publication (R)	

400B Name of publisher
 400C Full address of publisher (R)
 400D Country of publisher (R)
 410 PLACE OF MANUFACTURE AND NAME OF MANUFACTURER (R)
 410A Place of manufacture (R)
 41 OB Name of manufacturer
 410C Full address of manufacturer (R)
 410D Country of manufacturer (R)
 420 PLACE AND NAME OF DISTRIBUTOR (R)
 420A Place of distributor (R)
 420B Name of distributor
 420C Full address of distributor (R)
 420D Country of distributor (R)
 440 DATE OF PUBLICATION (R)
 440A Date of formalize,' form
 440B Date of non-formalized form
 441 DATE OF LEGAL DEPOSIT
 441A Date of legal deposit
 450 SERIAL NUMBERING
 450A Serial numbering and date
 460 PHYSICAL DESCRIPTION
 460A Number of pieces and designation;
 460B Other descriptive details
 460C Dimensions
 460D Accompanying material (R)
 J65 PRICE AND BINDING (R)
 465A Price (R)
 465B Binding (R)
 46SC Date of price (RJ)
 480 SERIES STATEMENT AND ASSOCIATED STATEMENT(S) OF RESPONSIBILITY (R)
 480A Series statement
 480B Statement of responsibility associated with series statement (R)
 480C Part statement.
 480D ISSN
 480L Language of title
 480S Script of title
 490 PART STATEMENT (R)
 490A Volume/part numeration and designation (R)
 490B pagination defining a part
 490C Other identifying data defining a part
 500 NOTE (R)
 500A Note
 510 NOTE ON BIBLIOGRAPHICAL RELATIONSHIP (R)
 51GA Note
 520 SERIAL FREQUENCY NOTE (R)
 520A Frequency
 520B Dates of frequency
 530 CONTENTS NOTE (R)
 530A Note
 600 ABSTRACT (R)
 600 A Abstract
 600L Language of abstract
 610 CLASSIFICATION SCHEME NOTATION <R>
 tflOA Notation (R)
 610B Identification of classification scheme
 620 SUBJECT DESCRIPTOR (R)
 620A Subject descriptor (R)
 6iOB Identification of subject system.

વાક્યસૂચિય નોંધના માળખાઓ
 માટેના માનક : આઈએસબીડી,
 માર્ક ૨૧, સીસીએફ માળખું
**Standards For Bibliographic
 Record Formats : ISBD,
 MARC 21, CCF Structure**